

Św. Tomasz z Akwinu

KOMENTARZ
DO *O DUSZY* ARYSTOTELESA

SERIA DWUJĘZYZNA

AD FONTES

Pod redakcją
MIKOŁAJA OLSZEWSKIEGO

Kolegium Redakcyjne

Bożena Chmielowska • Juliusz Domański • Andrzej I. Dumala
Agnieszka Kijewska • Kazimierz Marciniak OP • Władysław Seńko
Ryszard Tatarzyński

TOM XXVIII

Św. Tomasz z Akwinu

Św. Tomasz z Akwinu

KOMENTARZ
DO *O DUSZY* ARYSTOTELESA

Przekład, wstęp i przypisy
Marcin Beściak

Wydawnictwo Marek Derewiecki
Kęty 2018

Tytuł oryginału:

Sententia libri «De anima»

© 2017 for the Polish translation by Marcin Beściak

© 2017 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Przekład, wstęp i przypisy: Marcin Beściak

Redakcja naukowa: Mikołaj Olszewski

Opracowanie redakcyjne i korekta: Bożena Chmielowska

Korekta: Łukasz Front

Skład tekstu i projekt okładki: Roda Projekt

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ISBN 978-83-64408-91-5

Wydawnictwo Marek Derewiecki

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax 33 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

dystribucja: tel. 502637305

WSTĘP

1. DATA I OKOLICZNOŚCI POWSTANIA KOMENTARZA

Data powstania komentarza św. Tomasza do *O duszy* Arystotelesa budziła przez długi czas niemałe wątpliwości i była przedmiotem dyskusji między badaczami. Niektórzy, jak M. Grabmann, usiłowali znaleźć w samym tekście komentarza wskazówki, pozwalające na orientacyjne przyporządkowanie go do któregoś z okresów twórczości św. Tomasza. Kierując się wzmianką w dygresji dołączonej do komentarza 1 rozdz. księgi III¹, w której Tomasz wspomina, że argumenty przeciw teorii jedności intelektu możliwościowego i wynikającym z niej konsekwencjom zebrał i dokładnie przebadął w innym swoim dziele, niemiecki uczyony doszedł do wniosku, że komentarz nie mógł powstać wcześniej niż po roku 1270². Wspomniane bowiem dzieło, w którym Tomasz rozprawiał się z awerroistyczną teorią intelektu jako substancji oddzielonej, Grabmann identyfikuje jednoznacznie jako *O jedności intelektu przeciw awerroistom*, pochodzące z tego właśnie roku. Zarazem jednak przyznaje, że nie jest to kryterium pewne, ponieważ tym samym zagadnieniem zajmował się Tomasz także w innych swoich wcześniejszych dziełach.

Gdyby więc przyjąć zaproponowaną przez Grabmanna datę 1270–1272, wynikałoby z tego, że komentarz do *O duszy* powstał w czasie pracy Tomasza na Uniwersytecie Paryskim i nie był pierwszym z jego komentarzy do dzieł Arystotelesa, ponieważ ten

¹ Przyjmuje podział komentarza na rozdziały wg ed. Leonina, który różni się od podziału stosowanego we wcześniejszych wydaniach: rozdz. 1 ks. III w ed. Leon. odpowiada rozdz. 7 ks. II wcześniejszych wydań.

² M. GRABMANN, *Die Aristoteleskommentare des hl. Thomas von Aquin* [w:] *Mittelalterliches Geistesleben – Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik*, München 1926, s. 273.

sam badacz pierwsze komentarze datuje na okres pobytu Tomasa na dworze Urbana IV w Viterbo lub Orvieto (1261–1264)³.

1.1 Komentarz do I księgi *O duszy* – reportacja Reginalda z Piperno?

Z ustaleniem daty powstania komentarza ściśle związany jest problem I księgi komentarza i jej stosunku do pozostałej części dzieła. O ile jedność ksiąg II i III wydaje się nie budzić wątpliwości, to I księga przez długi czas uważana była za późniejszą o kilka lat reportację (zapis wykładów Tomasza), sporządzoną przez jego przyjaciela i towarzysza, dominikanina Reginalda z Piperno. Poświadcza to m.in. pochodzący z 1319 r. katalog dzieł św. Tomasza, zwany spisem Bartłomieja z Kapui, w którym komentarz do I ks. *O duszy* widnieje jako późniejsza reportacja⁴. Jednak uznanie I ks. komentarza za późniejszą od reszty dzieła powoduje niemałe trudności w wyjaśnieniu jego powstania.

W obszernym wstępie do wydania komentarza do *O duszy*, opracowanego przez *Commissio Leonina* (1984), Gauthier zwrócił uwagę na obecność w ks. II wyraźnych odwołań do treści ks. I komentarza, co byłoby niemożliwe, gdyby redakcja ks. II–III wyprzedzała o kilka lat powstanie ks. I⁵. Dlaczego zresztą Tomasz miałby zaczynać komentarz od II księgi? To skomplikowane zagadnienie skłoniło niektórych do przypuszczenia, że Tomasz komentował *O duszy* Arystotelesa dwukrotnie: najpierw w czasie swego pobytu w Italii (przed 1268 r.), i z tego komentarza pochodzą ks. II–III, a później w Paryżu, gdzie jego wykłady do ks. I Pisał w formie *reportatio* Reginald z Piperno⁶.

³ M. GRABMANN, *Saint Thomas d'Aquin. Introduction à l'Étude de sa Personnalité et de sa Pensée*, Paris 1920, s. 8.

⁴ M. GRABMANN, *Die Aristoteleskommentare des hl. Thomas von Aquin*, s. 267.

⁵ R.-A. GAUTHIER, *Préface*, [w:] S. Thomae de Aquino *Opera Omnia*, ed. Leon., t. XLV (1), Paris 1984, s. 281*.

⁶ Taką hipotezę podtrzymywał M. DE CORTE: *Thémistius et saint Thomas d'Aquin*, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge” 7 (1932), s. 70.

1.2 *Translatio nova* Wilhelma z Moerbeke a komentarz Tomasza

Jako pierwszy O *duszy* Arystotelesa udostępnił łacińskiemu Zachodowi Jakub z Wenecji, tłumacząc to dzieło, prawdopodobnie między 1125 a 1150 r.⁷, wprost z greckiego oryginału. Ten przekład komentowali poprzednicy Tomasza, zwłaszcza jego mistrz, Albert Wielki. Tomasz więc musiał znać go dobrze z czasu swoich studiów. Jednak przed 1268 r. (prawdopodobnie w latach 1266–1267⁸) inny dominikanin, Wilhelm z Moerbeke, opierając się na greckich rękopisach, dokonał rewizji wcześniejszego tłumaczenia O *duszy*, a także przełożył komentarz Temistiusza do tego dzieła.

Przez długi czas sądzono, że Wilhelm z Moerbeke podjął się tego zadania na prośbę św. Tomasza i, co więcej, asystował przy redakcji jego komentarzy⁹. Przypuszczenie to opierało się głównie na wzmiance u biografy św. Tomasza, Wilhelma z Tocco¹⁰. Jednak badanie tradycji rękopiśmiennej nowego przekładu Wilhelma z Moerbeke pozwoliło na ustalenie, że tekst, jakim posługiwał się Tomasz pisząc swój komentarz, jest odpisem zawierającym błędy, spośród których część została przeniesiona do tekstu komentarza¹¹. Gdyby Tomasz rzeczywiście miał możliwość konsultowania się z autorem przekładu, z pewnością uniknąłby powielania błędów pochodzących od kopisty. Co więcej, wydaje się mało prawdopodobne, aby to św. Tomasz zachęcił Wilhelma do podjęcia trudu napisania nowego i rewizji istniejącego przekładu. Znane mu wcześniejsze tłumaczenie Jakuba z Wenecji, Tomasz uważał bowiem za dzieło Boecjusza i traktował jako przekład wierny, a nawet

⁷ Tę datę podaje B. DODD, *Aristoteles Latinus*, [w:] *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982, s. 46.

⁸ Co do daty powstania zrewidowanego przekładu Wilhelma z Moerbeke: DODD, *op. cit.*, s. 76; GAUTHIER, *Préface*, s. 273*, 283*.

⁹ M. GRABMANN, *Die Aristoteleskommentare...*, s. 276–277; M. de WULF, *Histoire de la Philosophie Médiévale*, Louvain–Paris: J. Vrin, 1936, s. 153.

¹⁰ GUILLELMUS DE TOCCO, *Vita S. Thomae Aquinatis*, [w:] D. PRÜMMER, *Fontes Vitae S. Thomae Aquinatis*, s. 88.

¹¹ Gauthier wylicza ponad 60 charakterystycznych błędów, zob.: *Préface*, s. 175*.

jako powagę, do której można odwołać się w przypadku wątpliwości¹².

1.3 Ustalenie daty powstania komentarza

Na obecność we wszystkich trzech księgach dzieła św. Tomasza licznych cytatów z komentarza Temistiusza do *De anima* pierwszy zwrócił uwagę M. De Corte¹³. Ponieważ wiemy, że Wilhelm z Moerbeke ukończył przekład tego komentarza w listopadzie 1267 r.¹⁴, to komentarz Tomasza jest z pewnością w całości późniejszy od tej daty.

Więcej trudności przedstawia ustalenie *terminus ante quem* powstania komentarza. Na podstawie analizy cytowań innych dzieł Arystotelesa przez św. Tomasza w komentarzu do *O duszy*, a także relacji między tym komentarzem a późniejszymi pracami Akwinaty, niektórzy badacze sformułowali wniosek, że komentarz jest wcześniejszy od zrewidowanego przez Wilhelma z Moerbeke przekładu *Metafizyki* (1271 r.) i od *O jedności intelektu* (1270 r.)¹⁵. Następnie na cofnięcie daty granicznej do roku 1268 pozwoliły badania nad tradycją rękopiśmienną komentarza: licznie reprezentowana, niezależna rodzina rękopisów italskich świadczy – zdaniem Gauthiera – o tym, że komentarz musiał zostać w całości skopionowany w Italii, zanim Tomasz wyruszył do Paryża (wrzesień 1268)¹⁶.

1.4 Okoliczności powstania komentarza i jego miejsce w kontekście innych dzieł Tomasza

Przyjęcie za datę powstania komentarza lat 1267–1268 wyklucza hipotezę, że praca Tomasza nad objaśnieniem *O duszy* Arystote-

¹² Świadczy o tym *Summa contra Gentiles*, I, II, c. 61.

¹³ M. DE CORTE, *op. cit.*, s. 47–83.

¹⁴ R.-A. GAUTHIER, *Préface*, s. 273

¹⁵ F. PELSTER, *Die Übersetzungen der aristotelischen Metaphysik in den Werken des hl. Thomas von Aquin*, „Gregorianum” 17 (1936), s. 395–396; G. VERBEKE, *Note sur la date du commentaire de saint Thomas au «De anima» d'Aristote*, „Revue philosophique de Louvain” 50 (1952), s. 57, 60–62.

¹⁶ R.-A. GAUTHIER, *Préface*, s. 285*–286*.

lesa była bezpośrednio związana z działalnością Akwinaty na Uniwersytecie Paryskim oraz z upowszechniającym się tam awerroizmem łacińskim. Wymienione lata przypadają na okres pobytu Tomasza w Rzymie, w konwencie św. Sabiny, dokąd został skierowany przez Kapitułę Prowincji Rzymskiej Zakonu Kaznodziejskiego (Anagni, 8 września 1265) i gdzie przebywał aż do swego powrotu do Paryża. W konwencie tym Tomasz prowadził studium (najprawdopodobniej wewnętrzne studium dla braci), wydaje się jednak wątpliwe, aby postanowił skomentować *O duszy* dla potrzeb miejscowego studium zakonnego, choćby dlatego, że jest to jedno z trudniejszych dzieł filozoficznych Arystotelesa i nie nadaje się na wykłady dla początkujących¹⁷.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że mniej więcej w tym samym czasie Tomasz pracował nad kwestiami 75–89 pierwszej części *Summy teologii*, poświęconymi nauce o duszy, a także nad *Kwestiami dyskutowanymi o duszy*. A zatem fakt, że spośród dzieł Arystotelesa Tomasz jako pierwszy skomentował właśnie traktat *O duszy*, nie jest przypadkiem, ale doskonale wpasowuje się w kontekst zagadnień, nad którymi wówczas pracował. We wspomnianych kwestiach 75–89 pierwszej części *Summy* Tomasz cytuje *O duszy* ok. 120 razy, co świadczy o tym, że traktat Arystotelesa stanowił jedno z najważniejszych źródeł doktryny Tomasza, którą wyłożył w swojej *Summie*.

Niewykluczone więc, że Tomasz traktował pracę nad *O duszy* jako fundament, na którym miały się wesprzeć inne dzieła: traktat o człowieku w pierwszej części *Summy* czy *O jedności intelektu*. Z bezpośredniego obcowania z tekstem Stagiryty i dążenia do wyjaśnienia go zgodnie z myślą samego Arystotelesa Tomasz czerpał podstawy i uzasadnienie dla najważniejszych punktów własnego stanowiska: ujęcia duszy rozumnej jako jedynej formy substancjalnej w człowieku oraz intelektu czynnego

¹⁷ Przeciwnego zdania jest J. ISAAC, *Saint Thomas interprète des oeuvres d'Aristote*, [cyt. za:] F. VAN STEENBERGHEN, *Filozofia w XIII wieku*, s. 284. Jego zdaniem komentarze św. Tomasza do Arystotelesa były pomyslane jako kompletny kurs filozofii, dostosowany do potrzeb studiującej młodzieży.

i możliwościowego jako władz duszy właściwych poszczególnym jednostkom ludzkim¹⁸.

Trudno podać jednoznaczną odpowiedź na pytanie, jaki był właściwy cel komentarza do *O duszy*. Z jednej strony zauważono, że dzieło to nie zdradza śladów gwałtownych polemik z Awerroesem czy jego łacińskimi zwolennikami, jakie znajdujemy we wcześniejszej *Summie contra Gentiles* i w późniejszym *O jedności intelektu*. Komentując tekst Arystotelesa, Tomasz niejednokrotnie pomija milczeniem nawet te odwołujące się do danego stwierdzenia Stagiryty interpretacje Awerroesa, które w swoich wcześniejszych dziełach zwalczał usilnie jako błędne (np. wieloznaczność definicji duszy czy odmawianie Bogu poznania tego, co orzekane na zasadzie braku¹⁹). Gauthier wyciągnął z tego wniosek, że Tomasz nie pisał komentarza do *O duszy* po to, by polemizować z Awerroesem²⁰. Praca nad komentarzem przypadała bowiem na czas oddzielający dwa okresy intensywnych polemik, zwróconych przeciw Awerroesowi i awerroistom, które znalazły swoje odzwierciedlenie najpierw w *Summie contra Gentiles*, a później w *O jedności intelektu*.

Z drugiej strony trudno odmówić racji także Van Steenberghenowi, który w powstaniu komentarza widzi wyraz dążenia Tomasza do zneutralizowania niebezpieczeństwa, zawartego w rzetelnym, literalnym komentarzu Awerroesa, dla którego ortodoksyjnej przeciwwagi nie mogły stanowić prace poprzedników Akwinaty: takie jak odchodząca często od litery parafraza Alberta Wielkiego²¹. Tę samą funkcję mogła pełnić także znaczna część zredagowanych mniej więcej w tym samym okresie *Kwestii dyskutowanych o duszy*²².

¹⁸ Zob. *Summa theologiae*, I, q. 76, a. 3 i 4; q. 79, a. 4 i 5; *O jedności intelektu przeciw awerroistom, passim*.

¹⁹ Zob. *Summa contra Gentiles*, I, II, c. 61; I, I, c. 71. Oba te błędy są o tyle istotne, że stanowią podstawę doktryny Awerroesa o jedności intelektu i zaprzeczenia Opatrzności.

²⁰ R.-A. GAUTHIER, *Préface*, s. 234*.

²¹ F. VAN STEENBERGHEN, *op. cit.*, s. 268.

²² Z. WŁODEK, *Wstęp*, [w:] Tomasz z Akwinu, *Kwestia o duszy*, tłum. Z. WŁODEK, W. ZEGA, Kraków: Zak, 1996, s. 9–10.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. Data i okoliczności powstania komentarza	5
1.1 Komentarz do I księgi <i>O duszy</i> – reportacja Reginalda z Piperno?	6
1.2 <i>Translatio nova</i> Wilhelma z Moerbeke a komentarz Tomasza	7
1.3 Ustalenie daty powstania komentarza	8
1.4 Okoliczności powstania komentarza i jego miejsce w kontekście innych dzieł Tomasza	8
2. Metoda św. Tomasza w komentowaniu Arystotelesa	11
2.1 Komentarz Tomasza a komentarz Alberta Wielkiego ..	11
2.2 <i>Sentencia</i> Tomasza a <i>Commentarium</i> Awerroesa	13
2.3 Komentarz do <i>O duszy</i> a <i>Summa teologii</i>	14
3. Przegląd treści komentarza	16
3.1 Księga I	16
3.2 Księga II	16
3.3 Księga III	17
4. Uwagi dotyczące przekładu	18
4.1 Tłumaczenie terminologii scholastycznej	18
4.2 Podstawa przekładu	19
5. Bibliografia	19
A. Teksty źródłowe	19
B. Przekłady	19
C. Opracowania	20

KOMENTARZ DO O DUSZY ARYSTOTELESA

LIBER PRIMUS	24
KSIĘGA PIERWSZA	25
LIBER SECUNDUS	202
KSIĘGA DRUGA	203
LIBER TERTIUS	558
KSIĘGA TRZECIA	559

Książki wydane w serii „Ad Fontes”:

Tom I. Cyceon, Św. Hieronim, Burgundiusz z Pizy, Leonardo Bruni, *O poprawnym przekładaniu* — tłum. Władysław Seńko, Juliusz Domański, Włodzimierz Olszaniec

Tom II. Mateusz z Krakowa, *O praktykach Kurii Rzymskiej* — tłum. Władysław Seńko

Tom III. Boecjusz, *Traktaty teologiczne* — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom IV. Św. Anzelm z Canterbury, *Monologion, Proslogion* — tłum. Leszek Kuczyński

Tom V. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. I (2008) — red. Mikołaj Olszewski, Michał Paluch

Tom VI. Marcin z Bragi, *Dzieła* — red. Marek Starowieyski

Tom VII. Mikołaj z Kuzy, *Laik o umyśle* — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom VIII. Piotr Damiani, *O wszechmocy Bożej* — tłum. Ida Radziejowska

Tom IX. Św. Tomasz z Akwinu, Idzi Rzymianin, Siger z Brabantum, *Spór o jedność intelektu* — tłum. Mikołaj Olszewski

Tom X. Św. Tomasz z Akwinu, *Byt i istota* — tłum. Władysław Seńko

Tom XI. Boecjusz z Dacji, *O wieczności świata i inne pisma* — tłum. Władysław Seńko

Tom XII. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. I) — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XIII. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. II (2009) — red. Mikołaj Olszewski, Michał Paluch OP

Tom XIV. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. II) — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XV. Boecjusz, *Komentarz do “Hermeneutyki” Arystotelesa*, t. I–II — tłum. Tomasz Tiuryn

Tom XVI. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III (2010) — red. Mikołaj Olszewski, Janusz Pyda OP

Tom XVII. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. IV (2010) — red. Mateusz Przanowski OP, Jan Kielbasa

Tom XVIII. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. III) — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XIX. Cyceon, *O mówcy* — tłum. Bartosz Awianowicz

Tom XX. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. V (2011) — red. Piotr Lichacz OP, Michał Paluch OP, Włodzimierz Zega

Tom XXI. Św. Anzelm z Canterbury, *O prawdzie, O wolności woli, O upadku diabła* — tłum. Andrzej P. Stefańczyk

Tom XXII. Mateusz z Krakowa, *O nabywaniu i przekazywaniu dóbr: podstawowe pojęcia, lichwa i etyka kupiecka* — tłum. Marcin Buwała

Tom XXIII. Aelred z Rievaulx, *Reguła dla pustelnicy, Modlitwy pastoralne* — tłum. Magdalena Czubak Scholle

Tom XXIV. Jan Gerson, *O teologii mistycznej* — tłum. Maria Jakubowska

Tom XXV. Jan Szkot Eriugena, *Periphyseon* (ks. IV) — tłum. Agnieszka Kijewska

Tom XXVI. Św. Augustyn, *Księga osiemdziesięciu trzech kwestii* — tłum. Ida Radziejowska

Tom XXVII. Wilhelm z Saint Thierry, *Zwierciadło wiary, O kontemplacji Boga* — tłum. Magdalena Czubak Scholle

Tom XXVIII. Św. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do O duszy Arystotelesa* — tłum. Marcin Beściak